

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-н. Албена Владимирова Хранова, катедра „Философия“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”

за дисертационния труд на доц. д-р Бойко Пенчев Пенчев (СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Българска литература“) *„Прогресисти и консерватори: темпорални модели в българската литература от края на 40-те до 70-те години на XX век“* за присъждане на научната степен „**доктор на науките**“ в област 3. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология

Трудът на доц. д-р Бойко Пенчев *„Прогресисти и консерватори: темпорални модели в българската литература от края на 40-те до 70-те години на XX век“* е представен за публична защита за присъждане на научната степен „доктор на науките“. Всички етапи на процедурата са прецизно изпълнени в законните срокове и документацията изрядно отговаря на нормативните изисквания. Приложеният автореферат изразява в точен и синтезиран вид основните цели, изследователски сюжети и изводи на труда. Авторското формулиране на приносите е напълно коректно и изцяло съответно на даденостите на дисертацията. Приложени са и 11 научни публикации по темата на изследването от периода 2011-2022 г. Монографията е в обем от 365 старици и съдържа 15 глави и обширна библиография, като в уводните страници е формулирана и целта на изследването на темпоралните модели в избрания период, *„да проследи историческата динамика на съотношението между „пространство на опита“ и „хоризонт на очакването“ в българската литература от епохата на тоталитаризма“* (с. 12-13). Веднага трябва да кажем, че трудът не само изпълнява, но и надхвърля заявеното си намерение.

Входната глава, която се занимава с методологическото рамкиране на изследването, е по същество авторската *„съпротива срещу теорията“*, отказ от прилагането на големите философско-теоретични модели на времето (Хайдегер и Рикьор) поради *„склонността на философската спекулация да работи с ограничен кръг от деконтекстуализирани понятия... Срещата между „теорията“ и „историята“ обикновено е фиктивна, защото „теорията“ заскобява всички контекстуални връзки на „случая“, замествайки ги със своите собствени спекулации“* (с. 17). Параграфите върху Бахтиновото понятие „хронотоп“ са всъщност кратка история на залеза на продуктивността на това понятие, от което Бойко Пенчев приема за работни главно *„... „малките“ хронотопи или хронотопични мотиви. Това са времепространствени сплитания, които могат да преминават от жанр в жанр“* (с. 9). За главната посока

на дисертацията най-автентично стои Райнхард Козелек с разбирането си за „едновременността на неедновременното“ и с идеите си за „пространството на опита“ и „хоризонта на очакването“, като модерността е формулирана като епоха, в която разликата между тях непрекъснато се разширява.

Вижда се и с просто око, че тази „съпротива срещу теорията“ защитава контекстуалното четене. При неговото предприемане Бойко Пенчев (следвайки Фуко) определя основния си изследователски инструмент като *проблематизации*: *„Да се изследват „проблематизациите“ ще рече да се изследва как и защо определени неща (в нашия случай значения) се превръщат в проблем. „Проблематизацията“ не е пряко следствие, ефект на дадена обективна ситуация или действителност, тя се проявява благодарение на индивидуални интелектуални усилия“* (с. 3).

Така проблематизациите осигуряват и пластичността на контекстите, техните ограничения и разширявания по волята на интерпретацията. И тъкмо в контекстуалното четене стоят всички фини разграничения и уплътняващи сближавания между явления, социални езици и идеи, предприети в дисертацията. Примерите за това са неизброими и тук ще бъдат приведени напосоки само някои от най-впечатляващите за моя първи прочит – по повод „малките хронотопи“ на Сватбата и Слънцето в сталинистката лирика и разкриването на един скрит континуитет: *„Точно този тип интимизации на прогресисткия дискурс ще станат ключови в „младата поезия“ след Априлския пленум“* (глава IV, с. 54); по повод на критическото понятие „епическо“: *„Парадоксално, „епическият роман“ се оказва някак хем най-комунистическият прозаически жанр, хем литературно-критическите му употреби заработват по посока на една крипто-консервативна визия за човека и света“* (глава V, с. 86); по повод синдрома на „Интелигентска поема“ на Л. Левчев: *„За разлика от поезията, в прозата типът на интелигента, опазващ духовността в едно издребняващо, пошло време, няма такъв успех, поне до 70-те... В прозата на 60-те същата функционална роля се изпълнява от един съвсем друг социален и съответно художествен тип – коравия, инатлив селянин“* (глава VI, с. 126); по повод замяната на стария химн „Българио мила, земя на герои“ с „Горда Стара планина“ през 1964 г.: *„...„новият“ химн потиска прогресисткото, темпорално самоописание в полза на пространственото. Смяната на химна метонимично представя дълбинното преориентиране от преимуществено темпорална към преимуществено пространствена дискурсивна рамка... Този „пространствен обрат“ ще се окаже пряко свързан със завръщането към „родното“ – фундаментален елемент от*

интелектуалната атмосфера на Живковата епоха“ (глава VII, с. 131-132); по повод съпоставката между консервативните вълни на 30-те и на 60-те години: „Всъщност критиката от края на 60-те години чете Хайтов като новия Йовков. При това не Йовков от по-старите марксистки прочити на критици като Петър Пондев, а Йовков такъв, какъвто го вижда „фашистът“ Владимир Василев в статията си „От 1920 г. до днес. Битов реализъм“. Георги Райчев, Елин Пелин, Йордан Йовков“, публикувана в "Златороз", 1933... Описанието на Владимир Василев ще видим мултиплицирано във възприемането на Хайтовите герои в края на 60-те“ (глава IX, с. 249-250); по повод на понятието „Дионисово“: „Ако трябва да обобщим, понятието „Дионисово“, тръгнало по всяка вероятност от Цветан Стоянов, през 60-те и началото на 70-те години изпълнява множество взаимосвързани функции в мисленето на българските интелектуалци и литератори... От чисто литературна гледна точка единият Дионис, този на смеха и карнавала, решава проблема Радичков. Другият Дионис, обозначаващ амбивалентното утвърждаване на живота в смъртта, се превръща в инструмент за критическото справяне с „Пролетен вятър“ на Фурнаджиев...“ (глава XII, с. 304). И още много други.

Към това трябва да добавим и серията от контекстуални реконструкции, които дисертацията успешно постига и аргументира. Например въпроса за изключителната важност на Томас Ман в критическия език на Тончо Жечев – Томас Ман, който „през 60-те години е основният легален канал, по който в интелектуалния живот отново навлиза концептуалното наследство на „философията на живота“ и Ницше“ (с. 92). Изобщо навлизането на Ницше, но и разните български критически дискурсивни способности за премълчаването на името му, е един от важните рефрени на дисертацията: „Сякаш ницшеанският произход на „примитива“ бива съзнателно игнориран и несъзнателно изтласкван“ (с. 245); „Впрочем в онези години Дионис и „дионисиевското“ се използват почти винаги без позоваване на Ницше... Философският произход на понятието е грижливо изтрит“ (с. 294). Подобен е и сюжетът за употребите на Джамбатиста Вико в критическия език и изводът, че „цитирайки Вико, Жечев всъщност цитира Лифшиц“ (с.195); или „В крайна сметка се оказва, че българските изследователи на романа в текстовете си от 70-те години редовно цитират Бахтин, но всъщност следват мисловния модел на Лукач, без да го споменават“ (с. 104). Изобщо изостреното внимание към това кого и как цитира българската критика от периода минава през цялата дисертация и води дори до важни

текстологични наблюдения, които целят, както се изразява авторът, „да разкрием един дискурсивен контекст, оказал се по някаква причина скрит“ (с. 197).

По волята на контекстуалното четене философската теория за моделите на времето е редуцирана; затова пък историята им е разрастната. Това се случва не само буквално – в начина, по който изследването нарушава своите заявени в заглавието граници и ретроспективно нанася българския контекст на консервативния обрат от 30-те години; а и прояснява за българския читател главните идеи на т. нар. „консервативна революция“ в Германия от 20-те и 30-те години, но тези разширения остават в рамките на класическата литературна и културна история. Но пък тъкмо ядрото на дисертацията, обхващащо изследването на 60-те и 70-те години, проявява асиметрия спрямо предмета на литературната история и негов главен герой до голяма степен става не литературата, а критическата идеография. С това изследването разширява отново историята, защото се вписва и в по-нови интердисциплинарни научни области, каквито са *История на идеите*, *Intellectual History*, *История на понятията*. Ако първите две са имплицирани в дисертацията чрез самия ѝ избор на преобладаващ предмет, то историята на понятията е не само израз на научна авторефлексия, но и тематизиран рефрен на изследването. (Бойко Пенчев отново не експлицира теоретически избор, но е видимо, че той избягва модела на Райнхард Козелек, който вижда историята на понятията в граничната област между социалната история и историческата семантика, като плътният разказ за понятието проявява неговата историческа многозначност; по-скоро тук разработките върху понятията се доближават до Куентин Скинър и Кеймбриджската школа, която изхожда от прагматистката философия на езика и теорията на речевите актове с първостепенен акцент върху употребите на понятието и интенцията на изказването, както и до изискването на Кангийем и Фуко за внимание върху социалните среди, които изработват и налагат концепта.) В тази насока дисертацията разполага цяла верига от прагматистки истории на понятията, както в субстантивната им форма, така и във вида им на „ключови епитети“, както ги нарича Бойко Пенчев – *обективизъм, ново, съвременно, модерно/модернизация, епическо, александрийско, примитив, карнавално, дионисовско, езическо*; към тях трябва да прибавим и множество акценти върху опозиционни понятийни двойки като „старо-ново“, „съвременност-минало“ и др., както и гнезда от взаимосвързани понятия в критическия дискурс от изследваните десетилетия като *родно, вечно, цялостност, хармоничност, мит* и др., а и постигането на един критически понятиен речник на рецепцията на Радичков през 60-те в глава XI. Тези

наблюдения имат много силен интердисциплинарен потенциал, защото вписаният немалък речник на историята на литературнокритическите понятия от 40-те до 70-те години в тази дисертация може да бъде използван като готов фонд, съпоставим с контекстуалните четения на понятията в други хуманитарни и социални науки и въобще в други социални езици.

Един от големите въпроси, които дисертацията на Бойко Пенчев поставя в тока на отношенията между „прогресисти“ и „консерватори“, е този за семантическите и дори стилови взаимодействия и оразличавания между „модерност“, „модернизъм“ и „традиционализъм“. Ако и авторът изрично да отказва да влезе в дебата около „модерност“ и „модернизъм“ (а и, както знаем, модернизъмът може да излъчва контрамодерни послания, а пък сталинисткото „модерно“ ни най-малко не може да породи модернизъм), още в началото на дисертацията авторът изтъква следното положение: *„През 60-те години обаче настъпва обрат и става все по-видим разривът между идеологическите постулати и актуалната литературна продукция, която (най-вече в лицето на автори като Йордан Радичков и Васил Попов) радикално изрязва „горизонта на очакването“ от художественния свят и го затваря в „пространството на опита“. Всъщност този по същество консервативен, „реакционен“ жест поражда едни от най-модерните като стил и похватност литературни текстове от съвременната българска литература“* (с. 13). Нататък текстът минава и през понятийните разпластявания на „модерно“ и „модернизация“ в техните политически и критически употреби и отново среща антагонистите от заглавието си в следния въпрос: *„Особено интересно е възкресяването на едно понятие, характерно за следвоенния модернизъм, около което през 60-те бързо пламват ожесточени полемки. Какво означава „примитив“ (и производното прилагателно „примитивно“) в речника на критиката от този период?“* (с. 227). Тези наблюдения навеждат на мисълта, че през антагонизма на модернизма и консерватизма между тях протичат и обмени на понятия и стилове, въпреки обратите на семантиките и ценностните положения.

Тук обаче има още нещо. Очевидно е, че модернизъмът и контрамодерните тенденции застават по различен начин във фокуса на българското литературознание. Имплицитно и инстинктивно в българската културна среда традицията се мисли като норма, а нейните опровержения – като отклонение. Затова е модернизъмът е по-видим, по-разчленен в ролята си на „отклонение“ – работата върху различните етапи и разните „изми“ на българския модернизъм е дълголетно занимание на литературната критика

(както и честите формулировки от типа „авторът е модернист, но е повече романтик, отколкото символист“, които не отчитат факта, че и двете са явления на модерността, но от двете само символизмът е явление на модернизма).

За разлика от модернизма, традицията изглежда като монолитно явление в точката на „родното“, „изконното“, „корените“ – термини-метонимии и термини-метафори, препълнени с еднакви есенциалистски аргументи, въпреки различната си фигуративна насока. „Магмената“ цялостност на традицията сякаш не подлежи на членение; тя просто е – сякаш вечно съществуваща и периодично завръщаща се, за да поправи отклоненията на модерността, като нейните отчетливи завръщания са единствените ѝ исторични прояви. Тъкмо на фона на безпроблемността на консервативната традиция Бойко Пенчев задейства своите проблематизации. Затова си позволявам да твърдя, че „Прогресисти и консерватори: темпорални модели в българската литература от края на 40-те до 70-те години на XX век“ е първият български литературоведски труд, който прави продуктивен опит за разпластяване, за систематична рационализация на превъплъщенията на консервативната традиция – и в това е неговият несъмнен голям принос. Особено важно е и разграничението между автохтонизъм и национализъм, направено във финалната глава. Без да се разпростирам върху неговите силни основания, ще отбележа само, че литературоведският инстинктивен навик е аргумент за важността на разграничението – никой още не е обявил творбите на Йовков и тези на Фани Попова-Мутафова за литературно родствени явления, ако и двамата безвъпросно да принадлежат на междувоенната консервативна вълна; същото важи и за преизданията на Фани Попова-Мутафова през 60-те и „Диви разкази“, ако и двете да се вписват в новия консерватизъм от 60-те. Затова и настоятелната ми препоръка към Бойко Пенчев е написването на една следваща монография, която да разласти и проясни превъплъщенията на българския консерватизъм от 19. век до днес (и ми се струва напълно логично да отправя тази препоръка към автора на един от важните критически текстове на 90-те – „Контрамодерният Ботев“).

В заключение имам и следния въпрос. От една страна, изследването мисли междувоенния период като „*златното време на българския автохтонизъм*“ (с. 340) и спрямо него поставя „пост-“ при предицирането на термина към 60-те и 70-те. От друга страна, за консервативната вълна от 60-те и 70-те години изследването аргументирано твърди, че укореняването във вечността на пространството „*е мислимо единствено като частно преживяване от естетически порядък*“ (с. 147); че „*Българската „консервативна революция“ от 60-те се разгръща не като проект за постижим*

свят, а като интелектуална утопия“ (с. 179); че „Българската „консервативна революция“ от 60-те години на XX в. е по-скоро индивидуалистична „практика на себе си“, отколкото колективистичен проект, въпреки че „традиционният свят“ и „органичната общност“ са важна част от нейния концептуален репертоар“ (с. 347).

Означава ли това, че дадености като приватността на естетическото преживяване, липсата на проект за постижим свят, липсата на колективистичен проект се отнасят реципрочно и към автохтонизма от 30-те?

След всичко казано произнасям пред уважаемото научно жури високата си оценка за академичните качества и приноси на дисертацията *„Прогресисти и консерватори: темпорални модели в българската литература от края на 40-те до 70-те години на XX век“* и убедено заявявам своя глас „ЗА“ присъждането на научната степен „доктор на филологическите науки“ на доц. д-р Бойко Пенчев.

27 март 2023, София

Проф.дфн. Албена Хранова